

ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы
Отечественная история
History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2024. № 27 (1)

Редакция

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры (Алматы қ., Қазақстан)

E-mail: kabulzia@rambler.ru Тел.: +77014070164

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Редакциялық алқа

Аязан Бүркітбай Фелманұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Астана, Қазақстан) Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі Республикалық орталығының директоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Әбіл Еркін Аманжолұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Мемлекет тарихы институтының директоры (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Әжіғали Серік Ескендірұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі; Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Әлімбай Нұрсан, тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Вильмено Анне-Мари, антропология докторы, Лувен католик университетінің профессоры (Лувен, Бельгия); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, эксперименталды археология ғылыми-зерттеу лабораториясының ғылыми қызметкері, Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Margulan Centre, «YMAI» Халықаралық ғылыми-зерттеу лабораториясының жетекшесі (Қазақстан – Украина); ORCID

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Қушқұмбаев Айболат Қайырсылаұлы, тарих ғылымдарының докторы, бас ғылыми қызметкер, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің аймақтану кафедрасының профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, антропология докторы, профессор (Сеул, Корея); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Оксфорд, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузаите-Матузевичюте, Гидре, Археология докторы, профессор, "Биоархеология" ғылыми орталығының жетекшісі, Вильнюс университеті, Вильнюс қ., Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муминов Әшірбек Құрбанұлы, тарих ғылымдарының докторы, арабист, профессор, ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Стамбул, Түркия); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Мұқтар Әбілсейіт Қапизұлы, «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы» РМҚК директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Оно Рюосуке, тарих ғылымдарының докторы, Васеда университетінің антропология (Токио, Жапония);

Отепова Гульфира Елубаевна, Тарих ғылымдарының докторы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры Павлодар қ., Қазақстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, археология ғылымдарының докторы, профессор, археология және тарих департаменті, Эксетер университеті (Эксетер, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Өмер Құл, әлеуметтік ғылымдар докторы, Стамбул университетінің профессоры (Стамбул, Түркия); ORCID

Петер Финке, PhD, Макс Планк атындағы Институтының профессоры, Цюрих университеті (Цюрих, Швейцария); Scopus Author ID: 55124700300

Садвокасова Закиш Төлеханқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Саидов Ильхомжон Мухиддинович, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Самарқан, Өзбекстан); ORCID

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Уяма Томохико, PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Саппоро, Жапония); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Жауапты редактор

Мұқанова Гүлнар Қайроллақызы

Ғылыми редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Әбікей Арман Мұратұлы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Копеева Сания Жуматайқызы

Редакция

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан). E-mail: kabulzia@rambler.ru; Scopus Author ID: 56195670100; ORCID.

Члены редакционной коллегии

Абиль Еркин Аманжолович, доктор исторических наук, профессор, директор Института Истории государства РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Ажигали Серик Ескендерович, доктор исторических наук, профессор, Главный научный сотрудник, почетный заведующий отделом этнологии и антропологии Института Истории и этнологии (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Абусеитова Меруерт Хуатовна, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук РК; директор Республиканского информационного центра по изучению исторических материалов (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Аяган Буркитбай Гелманович, доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Астана, Казахстан); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Вильмено Анне-Мари, доктор антропологии, профессор Католического университета Лувен, (Бельгия, Лувен); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Исмагулов Оразак Исмагулович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, научный сотрудник Научно-исследовательской лаборатории экспериментальной археологии, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Margulan Centre, заведующая Международной научно-исследовательской лабораторией «YMAI» (Казахстан – Украина); ORCID

Кумеков Болат Еимухамбетович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК; директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Алматы) Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Кушкумбаев Айболат Кайрсылович, доктор исторических наук, главный научный сотрудник, профессор кафедры регионоведения Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, Сеул); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузайте-Матузевичюте, Гидре, Доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, г. Вильнюс, Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муктар Абиљеит Капизович, Директор РКП «Государственного историко-культурного музей-заповедник «Сарайшык», доктор исторических наук, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Муминов Аширбек Курбанович, доктор исторических наук, арабист, профессор; Консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Нурсан Алимбай, кандидат исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Омер Кул, доктор социальных наук, профессор Стамбульского университета; (Турция, Стамбул); ORCID

Оно Рюосуке, доктор исторических наук, антрополог Университет Васеда (Япония, Токио);

Отенова Гульфира Елубаевна, Доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А. Маргулана. г. Павлодар, Казахстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, доктор археологии, профессор департамента археологии и истории университета Эксетер (г. Эксетер, Великобритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Садвокасова Закиш Тулехановна, доктор исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Уяма Томоико, PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония, Саппоро); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300

Ответственный редактор

Муканова Гюльнар Кайроллиновна

Научные редакторы

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Абикей Арман Мурадович

Мурзаходжаев Куаныш

Технический секретарь

Копеева Сания Жуматаевна

Editorial Team

Editor-in-Chief

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Almaty, Kazakhstan) E-mail: kabulzia@rambler.ru
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Editorial board members

Abil Erkin Amanzholovich, doctor of historical sciences, professor, director of the of the Institute of history of state of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Abusseitova Meruert Khuatovna, doctor of historical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Republican information center for studies of the historical materials (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Alimbay Nursan, candidate of historical sciences, professor; chief researcher of the C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty). Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Ayagan G. Burkitbay, Professor of History, Deputy Director of the Institute of State History Institute of Republic of Kazakhstan, (Astana, Kazakhstan); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Azhigali Serik Yeskendirovich, doctor of historical sciences, professor, chief researcher, emeritus head of the department of ethnology and anthropology of the Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Ismagulov Orazak Ismagulovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan, corresponding member of the Bologna Academy of sciences (Bologna, Italy), head of the physical anthropology laboratory of the National museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Krupa Tatiana Nikolaevna, Researcher at the Research Laboratory of Experimental Archaeology, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Margulan Centre, Head of the International Research Laboratory "YMAI" (Kazakhstan – Ukraine); ORCID

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Internal institute of Kypshak studies of the al-Farabi Kazakh national university, professor of Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Kushkumbayev Aibolat Kairslyamovich, doctor of historical sciences, chief researcher of the regional studies department of the Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Morrison Alexander, PhD, professor New College, Oxford (Great Britain, Oxford); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Motuzaitė-Matuzevičiute, Giedre, Professor (Archaeology), Full Professor, a head of Bioarchaeology Research Centre at Vilniaus Universitetas, Vilnius, Lithuania; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Muktar Abilseit Kapizovich, Director of the State Historical and Cultural Museum-preserve “Saraishyq” - Doctor of Historical Sciences, Professor; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Myong, Soon-ok, doctor of anthropology, associate professor (Republic of Korea, Seoul); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Muminov Ashirbek Kurbanovich, doctor of historical sciences, arabist, professor; consultant of the General director on organizational affairs OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Omer Cul, doctor of social sciences, professor of Istanbul university (Turkey, Istanbul); ORCID

Ono Ryosuke, PhD, anthropologist Waseda University (Japan, Tokyo);

Otepova Gulfira Elubayevna, Doctor of Historical Sciences, Professor Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Outram Alan, Doctor of archeology, professor, Department of Archaeology and History, University of Exeter (Exeter, UK); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Peter Finke, PhD, professor of the Max Planck institute, Zurich university (Switzerland, Zurich); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Sadvokassova Zakish Tleukhanovna, doctor of historical sciences, professor; chief researcher of the C.C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Uyama Tomohiko, PhD, professor of the Slavic-Eurasian researches Center of Hokkaido University (Japan, Sapporo); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Vuillemenot Anne-Marie, doctor of anthropology, professor of the Catholic university of Luven, (Belgium, Luven); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Executive Editor

Mukanova Gulnar

Scientific Editors

Kasymova Didar

Abikey Arman

Murzakhodzhayev Kuanysh

Technical secretary

Kopeyeva Saniya

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhy
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 2788-9718 (Online)
Vol. 27. Is. 1, pp. 21-33, 2024
Journal homepage: <https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.09.31.
https://doi.org/10.51943/2788-9718_2024_27_1_21-33

ҚАЙЫП МҰХАММЕД ХАННЫҢ ОСМАН ИМПЕРИЯСЫНА ЖАЗҒАН ХАТТАРЫНА ОСМАНЛЫ АРХИВ ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ ТАЛДАУ (XVIII Ғ.)

Ақмарал Кенжеахметқызы Оспанова¹

¹Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі
(54-үй, Тәуелсіздік көш., 010000 Астана, Қазақстан)
PhD доктор, ғылыми қызметкер
<https://orcid.org/0000-0003-2436-7109>. E-mail: ospanova_akmaral@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2024
© Оспанова А.К., 2024

Аңдатпа. *Kіріспе.* XVIII ғасырдағы түрік тарихында Осман империясы мен қазақ хандығы арасындағы саяси қарым-қатынастардың маңызы зор. Қазақ ханы Қайып Мұхаммед қалмақ пен Ресей ықпалынан құтылу үшін сол кезеңдегі ислам әлемінің басшысы болған Османлы сұлтаны III Ахметке жазған хаты екі мемлекет арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастың басталуына негіз болды. *Зерттудің мақсаты* – XVIII ғасыр басындағы қазақ хандығы мен Осман империясы арасындағы саяси-дипломатиялық қарым-қатынастарға тарихи негізде талдау жасау. *Материалдар мен әдістер.* Мақаланы жазу барысында Османлы мемлекеттік мұрағатынан алынған деректер мен түрік тарихшы ғалымдардың ғылыми еңбектері басшылыққа алынып, ғылыми тұжырымдар жасалынды. *Нәтижелер.* XVIII ғасырдағы саяси қиындықтар мен тасымалдау жүйесінің жеткіліксіздігі екі мемлекет арасындағы қарым-қатынастың жоғары деңгейде дамуына мүмкіндік бермегенін көрсетеді. Сондай-ақ, бұл ресми байланыс Османлы мемлекеті мен қазақ хандығы арасындағы алғашқы және соңғы ресми дипломатиялық хат болды. Зерттеуде қазақ хандары мен Османлы түріктері арасында орын алған мемлекетаралық байланыстардың сипатын айқындап, нақты деректер арқылы ғылыми ортаға шығаруға тырыстық.

Түйін сөздер: Қазақ хандығы, Осман империясы, Ресей, Қайып Мұхаммед, III Ахмет, Түркістан

Дәйексөз үшін: Оспанова А.К. Қайып Мұхаммед ханның Осман империясына жазған хаттарына Османлы архив деректері негізінде талдау (XVIII ғ.) // Отан тарихы. 2024.

Т. 27. № 1. Б. 21-33.(Қаз.) DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_1_21-33

ANALYSIS OF LETTERS OF KAYYP MUHAMMED KHAN TO THE OTTOMAN EMPIRE BASED ON MATERIALS OF THE OSMANLI ARCHIVE (THE 18TH CENTURY)

Akmaral K. Ospanova¹

¹National Museum of the Republic of Kazakhstan
(54, Tauelsizdik str., 010000, Astana, Kazakhstan)

PhD doctor, Researcher

<https://orcid.org/0000-0003-2436-7109>. E-mail: ospanova_akmaral@mail.ru

Abstract. *Introduction.* This article elucidates diplomatic relations between the Kazakh Khanate and the Ottoman Empire in the XVIII century through historical assessment of the letters of the Kazakh khan Gaib Muhammad Khan to the Sultan of Ottoman Empire Ahmet III as well as letters of Sultan Ahmet III to the Kazakh khan dating back to 1713. *Goals.* In the article, we attempt to shed a light on the nature of unstudied interstate relations between Kazakh khans and Ottoman Turks during the historical period and to bring them into the scientific circulation through the study of empirical data. *Materials and methods.* The article is based on the data from the Ottoman State Archives and the scientific works of Turkish historians. *Results.* The research shows that the political relations between the Ottoman Empire and the Kazakh Khanate were close at high levels.

Key words: the Kazakh Khanate, the Ottoman Empire, Russia, Gaib Mohammed, Ahmet III, Turkestan

For citation: Ospanova A.K. Analysis of letters of Gaib Muhammed Khan to the Ottoman Empire based on materials of the Osmanlı archive (the 18th century) // Otan tarikhı. 2024 Vol. 27. No.1. Pp. 21-33. (in Kaz.). DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_1_21-33

АНАЛИЗ ПИСЕМ КАЙЫП МУХАММЕД ХАНА ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ НА ОСНОВЕ ДАННЫХ АРХИВА ОСМАНЛЫ (XVIII В.)

Акмарал Кенжеахметовна Оспанова¹

¹Национальный музей Республики Казахстан
(д. 54, ул. Тауелсиздик, 010000, Астана, Казахстан)

<https://orcid.org/0000-0003-2436-7109>. E-mail: ospanova_akmaral@mail.ru

Аннотация: *Введение.* В статье описываются дипломатические связи между Казахским ханством и Османской империей в XVIII веке. Исследованы письма, написанные 1713 году Казахским ханом Кайып Мухаммедом султану Османской империи Ахмеду III и султана Османской империи Ахмета III Казахскому хану. *Цели и задачи.* В статье посредством анализа и сопоставления конкретных фактов поставлена цель показать характер межгосударственных связей между Казахским ханством и Османскими турками, которые не исследованы в полной мере в контексте исторической эпохи. *Материалы и методы.* При написании были исследованы документы из Османского государственного архива Турции и труды турецких историков. *Результаты.* Научные исследования показывают, что политические связи между Османской империей и **Ключевые слова:** Казахское ханство, Османская империя, Россия, Кайып Мухаммед, Ахмет III, Туркестан

Для цитирования: Оспанова А.К. Анализ писем Кайып Мухаммед хана Османской империи на основе данных архива Османлы (XVIII в) // Отан тарихы. 2024 Т. 27. № 1. С. 21-33. (На Каз.) DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_1_21-33

Кіріспе. XVIII ғасырдың I жартысы Осман империясы мен Түркістан хандықтары⁴ арасындағы дипломатиялық байланыстардың жиілей түскен кезеңі ретінде сипатталады. Ресей тарапынан басып алынған Бұхар, Хиуа, Қоқан, Қашқар және Қазақ хандары Осман империясынан көмек сұрап хат жазып, елшілер жібергендігін мұрағат құжаттары дәлелдеп отыр. Осман империясы мен қазақ хандары арасындағы алғашқы ресми қатынастарда осы кезеңде басталған болатын.

Екі мемлекет арасындағы алғашқы дипломатиялық байланыс XVIII ғасырларда қазақ ханы Қайып Мұхаммед хан тарапынан бастау алғанын көруімізге болады. Ресей империясының алғашқы отарлық саясатының басталуы қарсаңында, саяси қысымнан құтылу мақсатында алғаш рет Қайып хан Осман Сұлтаны III Ахметке ресми хат жолдаған болатын.

Зерттеудің басты объектісі Қайып ханның Түрік сұлтаны III Ахметке жазған хаты туралы баяндалғандықтан, қазақ тарихында аты көп атала бермейтін хандардың бірі Қайып ханның жеке тұлғасы туралы ақпарат берсек:

Қайып Мұхаммед хан (Ғайып хан) (1650–1719) Тәуке ханнан кейін хандыққа келген, қазақ хандығының 15-ші ханы. Хандықты 1715–1718 жылдары басқарған. Шығу тегі жағынан: Есім ханның ұрпағы, Сартақ сұлтанның немересі, Құсрау сұлтанның ұлы. XVII ғасырдың 90-шы жылдары Кіші жүз руларының бір бөлігі мен Қарнақ қаласын⁵ басқарған. 1704/1709 жылдардан бастап Кіші жүздің құрамындағы негізгі рулық бірлестіктердің ханы. 1715 жылдың ортасынан бастап қазақтың бас ханы болған (Қазақстан, 2005). Сол кездегі орыс құжаттарында қазақ сұлтандарының арасындағы ең беделді, әрі ең танымал тұлға ретінде сипатталады. Қайып ханның билік еткен алғашқы жылдары жоңғарлармен және Еділ қалмақтарымен үздіксіз шайқастарға толы болғандығын көруімізге болады. Осы саяси қиындықтан шығу мақсатында, өзіне саяси одақтас, әрі қолдау іздеуге тырысқан Қайып хан сол кезеңдегі мұсылман әлемінің қолбасшысы саналған, Османлы сұлтаны III Ахметке 1711 және 1714 жылдары екі рет хат жолдаған болатын. Қайып хан қазақ хандары арасында дипломатиялық қарым-қатынасты нығайтуға күш салған хандардың бірі.

Материалдар мен әдістер. Тақырыпты дерекнамалық тұрғыдан зерттеуге негіз болған басты дереккөз: Османлы мұрағатынан алынған құжаттар болып табылады. Осман империясының Қазақ хандығымен қарым-қатынасын түсіндіретін құжаттардың маңызды бөлігі Түркия Республикасының мемлекеттік мұрағатындағы: BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri⁶, 6, 351, Nâme-i Hümâyûn Defterleri: 6, 352, BOA, Name-i Hümayun Defteri, 6,185, BOA, Nâme-i Hümâyûn Defterleri, 6, 184) алынған құжаттары зерттеу барысында қолданылды. Бұл құжаттарда Османлы мен қазақ хандығы арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастарына негіз болған қазақ хандығының Османлы сұлтанына жіберген хаттары жайлы деректер сақталған.

Зерттеуге қолданылған тағы бір маңызды еңбектің бірі: Мемлекеттік мұрағаттар Бас басқармасының жетекшілігімен 2005 жылы жарық көрген [Belgelerle

⁴Орта Азия территориясында орналасқан саяси хандықтар (Қазақ хандығы, Бұхара хандығы, Хиуа, Қоқан хандығы) Османлы архив деректерінде және Түркиялық ғалымдардың еңбектерінде Түркістан хандықтары деген атаумен берілген.

⁵Қарнақ – қазіргі Түркістан облысы аймағында орналасқан тарихи қала.

⁶«Nâme-i Hümâyûn Defterleri» – Осман империясының иелігіндегі және шет мемлекеттерден келген елшілік хаттардың көшірмелері ешқандай өзгертусіз, осы құжатқа тіркеліп отырған. Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, (Yayına Haz: İskender Türe – Salim Kaynar), BaşbakanlıkDevlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yay., İstanbul, 2017, 52 p.

Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI–XX. Yüzyıllar] «Османлы-Түркістан қарым-қатынастарының құжаттары (XVI–XX ғасырлар)» атты мұрағат жинағындағы «Осман империясының Орта Азиядағы түркі тілдес хандықтарымен төрт жүз жылдық қарым-қатынастары туралы ресми құжаттардың транскрипциясы мен түпнұсқасының көшірмелері. Мемлекеттік архив басқармасының басшылығымен зерттеу жұмысында қолданылған тағы бір еңбек «82 Numaralı Mühimme Defteri (1026–1027/1617–1618) (Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım), Devlet Arşiv Genel Müdürlüğü» бұл жинақтан Осман империясының Түркістан хандықтарына, оның ішінде Хиуа, Бұқар хандықтарымен ресми байланысы сипатталады.

Зерттеуіміздің аясын кеңейтіп, Орта Азиялық түрік хандықтарының XVIII ғасырдағы саяси өмірінен мол мағұлмат берген тағы бір еңбек «Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2000; “History of Central Asia in Ottoman Documents” Volume I. Political and diplomatic relations”. Аталмыш жинақта Орта Азия хандықтарына қатысты құжаттардың түпнұсқалары мен транскрипциясы қатар көрсетілген. Бұл зерттеулерді талдау барысы, Османлы сұлтандығының Бұхара хандығымен тығыз саяси байланыс орнатқанын көрсетті.

Түркістан тарихын зерттеуде маңызды құнды еңбек қалдырған тарихшы ғалымдар: Зеки Велиди Тоған «Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi», Баймырза Хайит «Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi», «Sovyetlerde Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri», Ахат Андижан «Osmanlı’dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya» т.б. ғылыми еңбектері басшылыққа алынды.

Түркістан тарихына қатысты көптеген еңбектер жазған, шығу тегі башқұрт Зеки Велиди Тоғанның «Бүгінгі түркі Түркістан тарихы» атты еңбегі мен өзбек текті тарихшы Баймырза Хайиттің «Түркістан мемлекеттерінің ұлттық күрестерінің тарихы» және «Кеңестердегі түркілік пен исламның кейбір мәселелері» атты еңбектерінде зерттеу тақырыбына қатысты өзекті мәселелер қамтылған. Маңызды ақпарат беретін бұл дереккөздерді тақырып бойынша сирек зерттеулер қатарына жатқызуымызға болады.

Түрік дереккөздерінің ішінде біз ең көп жүгінетін еңбек зерттеуші А.Ахат Андижанның «Осман империясынан қазіргі уақытқа дейінгі Түркия және Орталық Азия» атты еңбегі. Бұл еңбекте Осман империясы мен Түркістан хандықтары арасындағы қарым-қатынастар қарастырылады. Тақырыбымызға қатысты бөлімде қазақ хандығы мен Осман империясы арасындағы қарым-қатынастар және кеңес дәуіріндегі Османлы-Түркістан қатынастары туралы ақпарат берілген.

Зерттеу барысында жиі жүгінетін дереккөздердің бірі, Түркістан хандықтары туралы маңызды мәліметтер берген тарихшы Мехмет Сарайдың «Osmanlı Devleti ile Türkistan hanlıkları arasındaki siyasi munasebetler» атты еңбегінде XVIII ғасырдың соңы мен XIX ғасырға дейінгі кезеңдегі Осман империясы мен Түркістан хандықтары арасындағы алғашқы саяси қарым-қатынастарды жан-жақты талдап, мұрағат деректеріне сүйене отырып, нақты ақпарат бергенін көруімізге болады. Аталған ғылыми еңбектер тақырыпты терең меңгеруге мүмкіндік берді.

Қазіргі теориялық және әдістемелік тәсілдер мұрағат жүйесінен алған тарихи деректерді сыни тұрғыдан зерттеп, оған объективті талдау жасауға мүмкіндік берді. Анықталған құжатты зерделеу жүйелілік және тарихи деректерді салыстыру әдістері негізінде жүргізілді. Мұрағат қорынан анықталған құжаттарға талдау жасалып, электронды форматқа көшірілді және транскрипция әдісі қолданылды, ескі Осман тілінде жазылған XVIII ғасырдағы мәтіннің мағынасын ашу мақсатында аударма жұмысы жасалынды. Мақаланы жазу барысында ғылыми монографиялардан, мақалалардан т.б. алынған әртүрлі ақпарат көздері тексеріліп, салыстырмалы талдау жасайтын негізгі әдіс – кросс-валидация әдісі қолданылды. Аталмыш әдіс арқылы,

зерттеу тақырыбына байланысты оқиғалар мен оның негізгі салдары туралы ақпаратты нақтырақ түсінуге мүмкіндік береді.

Ғылыми мақаланы жазу барысында тарихи зерттеулердің негізгі ережелері, принциптері мен әдістері басшылыққа алынды, олардың бастысы объективтілік, толыққандылық және нақты-тарихи зерттеу болып табылады. Жалпы ғылыми зерттеу әдістері кеңінен қолданылды: аналитикалық талдау, тарихи ұқсастық әдісі, сондай-ақ материалды ұсыну, кезеңдерге бөлу, дипломатиялық құжаттарды сипаттау және салыстыру үшін тарихи және салыстырмалы әдісі қолданылды.

Талқылау. XVIII ғасыр саяси қарым-қатынастардың күрделене түскен кезеңі ретінде сипатталады. Бір жағынан мұсылман өркениеті тоқырауға ұшыраса, екінші жағынан басқыншылық саясаты күшейіп Европа пен Ресей шығысқа қарай кеңейіп, әлемге үстемдік ете бастаған болатын. Мұсылман әлеміндегі көптеген мемлекеттер, соның ішінде Азияның орталығындағы Түркістан хандықтарының да Ресейге тәуелді болу қаупі артқан болатын (History, 2011: 11). Сондай-ақ, Қазақ хандығының өз тәуелсіздігінен айырылу шегіне жеткен кезеңі болды. Бұл кезеңде қазақ хандығын солтүстікте патшалық Ресейдің отарлауы, оңтүстік-шығысында Қытайдың қолдауымен күшейген қалмақтардың бірнеше шабуыл жасауы, экономикалық және саяси құлдырауына алып келген болатын.

Қалмақтар XVII ғасырдың екінші жартысынан бастап, өзбек хандықтарына шабуыл жасап, қазақ даласын бір бөлігін басып алып, Каспийдің солтүстігіндегі Ембі мен Еділ өзендерінің аралығындағы аймақтарды да өз иелігіне қаратады. (Andican, 2009: 191). Қалмақтардың қазақ хандығына жиі шабуыл жасауы Әйюге (Аюке) хан (1670–1724) тұсында жиілей түсті. Әйюге өзі ұстанған жан-жақты саясатымен қазақ жеріне жасаған бірнеше тоқтаусыз шабуылы нәтижесінде Жетісу, Түркістан мен Ташкентті бақылауына алып өз иелігін жүргізе бастайды. Алайда, қалмақ ханы Әйюге бұл территория да аздық етіп, экономикалық тұрғыдан әлсірей бастаған қазақ хандығына шабуылдарын жиілеті түседі. Экономикалық тұрғыда әлсіреген қазақтар үлкен шығынға ұшырағандықтан, қазақ халқы ыдырап, жойылып кету қаупіне тап болды (Saray, 1993: 22). Бұл кезеңде қалмақтардың әр саяси әрекеті Қытай мен Ресей тарапынан бақыланып отырғаны байқалады. Ресейдің Зеленовский кәсіпкерінің көмегімен қару-жарағын жаңартып, жақсы қаруланған қалмақтар қарулы әскермен қазақ елінде бірнеше рет жорықтар ұйымдастырып (1687–1694, 1711–1712, 1714–1717 жж.) үлкен шығынға ұшыратты. Бұл шабуылдар қазаққа ғасырлар бойы өшпестей болып қалатын ауыр шығындар әкелген болатын. (Қасымбаев, 1993: 26). Қазақ ханы Тәуке хан қайтыс болғаннан кейін (1710/15) қазақ хандығына жасалған шабуыл жиілегені байқалады (Nahide, 2008: 124). Бұл қазақ хандығының әлсіреуіне, ұлт ретінде жойылып кетуіне қауіп төндірген болатын. Қазақтың үш жүзін басын қосқан Тәуке ханның өлімінен кейін, Қайып (Ғайып) Мұхаммед ханның (1715–1718) билікке келгендігі айтылады. Алайда, Қайып хан тұсында хандықтың орталық билігі қайтадан әлсіреп, қалмақтардың шабуылдары жалғаса берді. Бұл күрес 86 жылға созылып, талай адамның өмірін қиды және олардың күнкөріс көзі болған көптеген мал жайлымдарының жойылуына әкелді. Қазақ әскері қалмақтарға қарсы шығып, жеңіске жете алмады. Бұл үздіксіз соғыс қазақтардың шет мемлекеттен дипломатиялық байланыс орнатып, шешім іздеуге мәжбүр етті (Hayit, 1995: 27).

Қалмақтар, XVIII ғасырдың басында саяси билігін сақтап қалу мақсатында Ресей патшалдығына да, Осман сұлтанына да қатар елшілер жіберіп, екі жақты тату дипломатиялық байланыс орнатуға тырысты. (Donnelly, 1968: 47, Saray, 2017: 13) Қалмақ ханы Әйюге (Аюке) хан 1690 жылы Ыстамбұлға Мұхаммед Салих атты екі елшісін жіберіп, Османлы сұлтанына бағынатындығын білдіріп ресми хат жолдайды. (Silahar, 1947:707; Saray, 2017:13). Османлы сұлтаны Аюке ханның елшілеріне берген

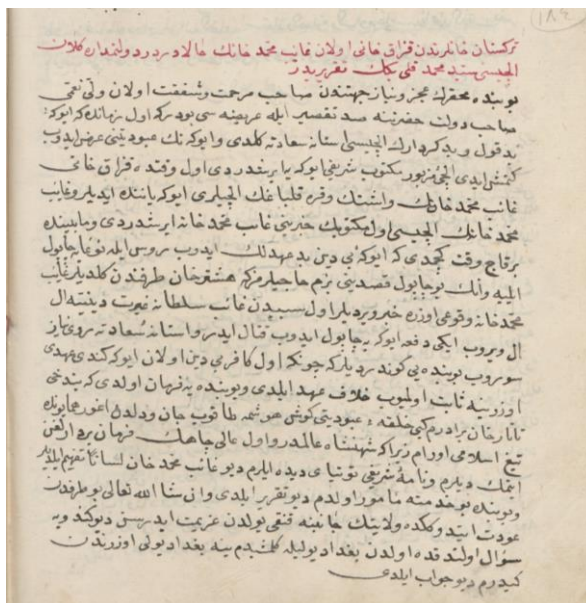

жауабында қалмақ басшысын Қырым ханымен жақсы қарым-қатынаста болған жағдайда бұл ұсынысын қабылдайтындығын баяндайды. (Nâme-i Hümayûn Defteri, nr. 6, s. 520). 1710 жылы қалмақ ханы Эйюге (Аюке) Пехливван-Кулу деген жаңа елшіні жіберіп, Сұлтанның өзіне білдірген құрметіне алғыс айтып, Ресей патшалығының шабуылына ұшыраған Аштек (башқұрт) тайпасымен одақ құрғанын және бұдан былай Мәскеуліктерге қарсы соғыс ашатындығын мәлімдейді. (Nâme-i Hümayûn Defteri, nr. 6, 201–202). Қалмақ елшісі Османлы сұлтаны III. Ахмет тарапынан құрмет көрсетіліп, жолға шыққандығы айтылады.

Нәтижелер. Қазақ хандығының басты қарсыласы болған қалмақ ханының Османлы мемлекетімен саяси, дипломатиялық байланыс орнатуы қазақ хандарына үлкен алаңдатушылық тудырады. Қазақ ханы Қайып Мұхаммед қалмақ ханы Аюке ханның Осман империясымен бірге Ресейдің де тәуелділігін білдіріп отырғандығын хабарлап, Ыстамбұлға Сейіт Мұхаммед-құлу бек деген елші жібереді. Бұл байланыс, екі мемлекет арасындағы алғашқы дипломатиялық қарым-қатынас болып саналады. Османлы мұрағатындағы құжаттарын алынған деректерде қазақ ханы Қайып Мұхаммедтің Османлы сұлтаны III Ахметке жолдаған ресми жазбасында Эйюге (Аюка хан) Ресеймен одақтасып, Османлы сұлтанына елшісін жіберіп, жалған мәлімдеме жасағанын, қазіргі таңда Мәскеу (Ресей) патшалығымен бірігіп, түрік тілдес мұсылман мемлекеттеріне қарсы соғыс ашқандың және қалмақ ханына осы саяси ойыны үшін екі мәрте шапқыншылық жасауға мәжбүр болғандығын ресми хатында баяндаған: (BOA, Nâme-i Hümayun Defteri, 6/184) (Сур.1)

Ресми хатпен бірге Қайып Мұхаммед хан Османлы сұлтаны III Ахметке қымбат маталар мен жылқылар сыйға тартқандығы туралы архив деректерінде сақталған (BOA, Nâme-i Hümayun Defteri, 6/186). (Сур.2)

Османлы сұлтаны III Ахмет қазақ елшісін өте құрметпен қабылдағандығы және елшінің қажетті сый-сияпатпен «Бағдат» бағыты бойынша еліне қайтарылғандығы туралы дерек келтірілген. (BOA, Nâme-i Hümayûn Defteri, 6/185). (Сур.3)

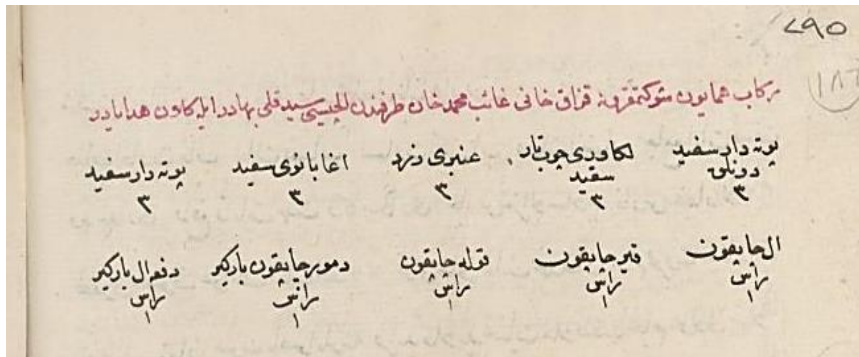
Сур.1. Қазақ ханы Қайып Мұхаммед хан Ресей патшалығымен бірге ноғайға шабуыл жасап жатқан қалмақ ханы Эйюгеге (Аюка хан) қандай да бір шара қолдануын сұраған Сейіт Мұхаммед Құлдың жазбасы, баяндамасы. Дереккөз: BOA, Nâme-i Hümayun Defteri, 6. 184.

[Fig. 1. Report of Sayid Muhammad-Kul, in which the Kazakh khan Khayip-Muhammad Khan asked to take some measures against the Kalmyk khan Eyuge (Ayuk Khan), who attacked Nogai with the Russian kingdom. BOA, Nâme-i Hümayun Defteri, 6. 184]

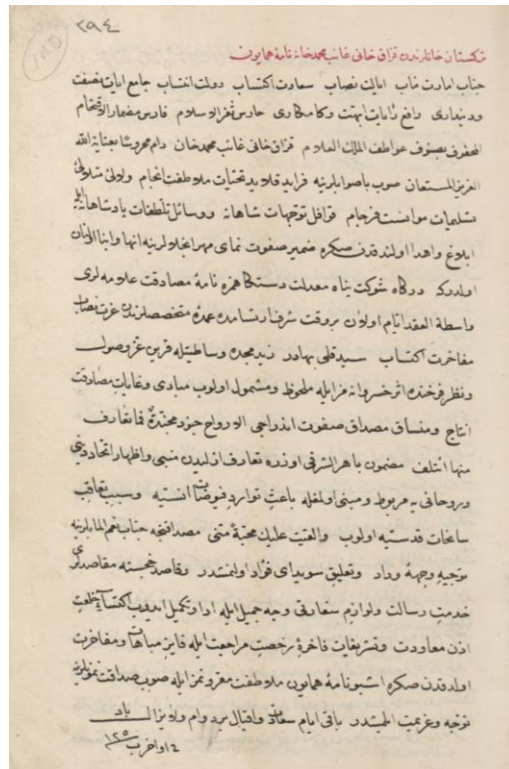

Puta dar sefid donluk	Likavri çob dar sefid	Anberî zerd	Ağabânû-yı sefid	Puta dar sefid
3	3	3	3	3
Al çapkun re's	Kır çapkun re's	Kula çapkun re's	Demür çapkun bârgîr re's	Def'a al bârgîr re's
1	1	1	1	1

Кесте 1. Қазақ ханы Ғайып Мұхаммед ханның Сұлтанға сыйға тартқан маталар мен жылқылардың тізімі. (Сур. 2. Архив құжатының түпнұсқасы берілген) Дереккөз: BOA, Nâme-i Hümâyün Defteri, 6/186 [Table 1. List of fabrics and horses gifted to the Sultan by the Kazakh Khan Gaib Muhammed Khan. BOA, Nâme-i Hümâyün Defteri, 6/186]

Сур. 2. Қазақ ханы Қайып Мұхаммед хан тарапынан Османлы сұлтаны III Ахметке сыйға берілген маталар мен жылқының тізімі. Дереккөз: BOA, Nâme-i Hümâyün Defteri, 6/186. [Fig. 2. List of fabrics and horses gifted to the Sultan by the Kazakh Khan Gaib Muhammed Khan. BOA, Nâme-i Hümâyün Defteri, 6/186]

Сур. 3. Қазақ ханы Қайып Мұхаммед ханның елшісі Сейіт Құлу Баһадыр ханның әкелген сыйлықтары қабылданып, тиісті түрде табыс етілгендігін, елшіге қажетті сый-сияпаттың жасалып, қонақ болғаннан кейін қайтып оралуына рұқсат етілгендігі туралы ресми жазба. Дереккөз: BOA, Name-I Hümâyün Defteri, 6/185.

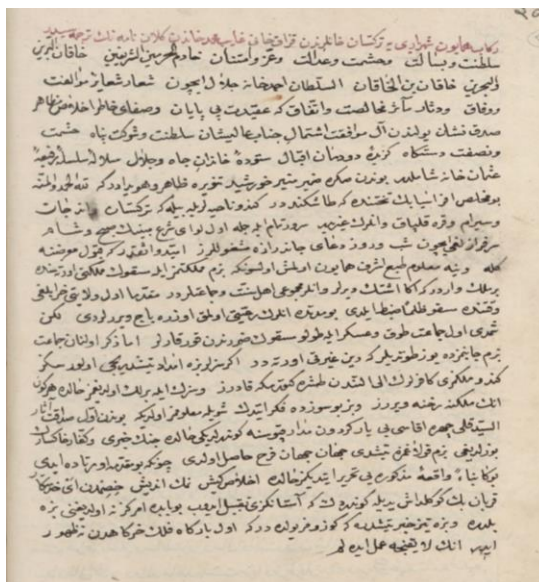
[Fig. 3. An official note that the gifts brought by Seyit Kulu Bahadyr Khan, the ambassador of the Kazakh Khan Khayip Muhammed Khan, were received and duly presented, and that the ambassador was given the necessary gifts and was allowed to return after being a guest. BOA, Name-I Hümâyün Defteri, 6/185]

XVIII. ғасырдың бірінші жартысында Ресей патшалығы Башқұрт түріктері мекендеген аймақтарды басып алып, қазақ хандығының шекарасына дейінгі аралықта орныққан болатын. 1711 жылы «Прут» шайқасында Осман империясының жеңіске жетуі қазақ хандарының Османлы сұлтандарына деген құрметін арттырып, Ресей патшалығының отарлық саясатына кедергі келтіріп, Түркістан хандықтарын өз қамқорлығына алады деген үлкен сенімдері пайда болғандығын көруімізге болады. (Andican, 2009: 191-192).

1715 жылы Қайып Мұхаммед хан Ресей патшалығының басқыншылығынан қорғану үшін Құрбан бей деген жаңа елші жібереді. Қайып Мұхаммед хан Османлы сұлтанына жазған екінші расми хатында Ресейдің отарлық саясатын түсіндіріп, Башқұрт түріктерінің Ресей тарапынан жаулап алынғанын, олардың тіл мен дініне Ресей тарапынан қатты қысым жасалып жатқандығын баяндайды. Осман империясынан көмек сұрап, Ресейдің отарлық саясатын тоқтатуға көмек беруін және Ресей патшалығына Осман сұлтанының көмегімен қарсы шығуға болатындығын баяндайды: (BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, Nr. 6 , p. 351) Қазақ ханының хатын төмендегі жолдар арқылы көруімізге болады:

Bu havâlide cereyan etmekte olan şu hususları da bilgilerinize arz etmek istedik. Bizim memleketimiz ile Moskov'un memleketi ortasında bir mülk vardır ki, ona Aşteğ (Başkurt) derler. Onların tamamı ehl-i sünnet'dendir. Bir müddet evvel bu ülkenin perişanlığından istifade eden Moskovlu, onları zulm ederek zaptyleydi. Ondan sonra bu ahâli Moskovlu'ya tâbi olarak vergi vermeğe başladı. Şimdi bu ahâli, daha çok askerle gelmiş olan Moskovlu'dan korkmaktadır. Yüzünü bizlere çeviren bu cemaate yardım etmenin dinî vecibelerimiz arasında olduğu ortadadır. Eğer sizler bize yardım ederseniz kendi mülkümüzü kâfirin tasallutundan korumaya kâdir oluruz. Bu arada 'küffar-ı hâksârın bozulduğu' haberi bizlere yetiştirdi ve her tarafa ferahlık hâsil oldu. Buna rağmen, yakınlarımızdan Kurban Bey'i sizlere gönderdik. Bu hususta emriniz ne ise, o bunları tez elden bize yetiştiresin ki ona hareket edelim. (BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, nr. 6, 351) (Сур.4. архив құжатының түпнұсқасы берілген)

Сур. 4. Қазақ ханы Қайып Мұхаммед ханнан келген ресми хаттың аудармасы. Дереккөз: BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, nr. 6, s. 351.

[Fig. 4. Translation of the official letter from the Kazakh Khan Khayip Muhammed Khan. BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, nr. 6, s. 351.]

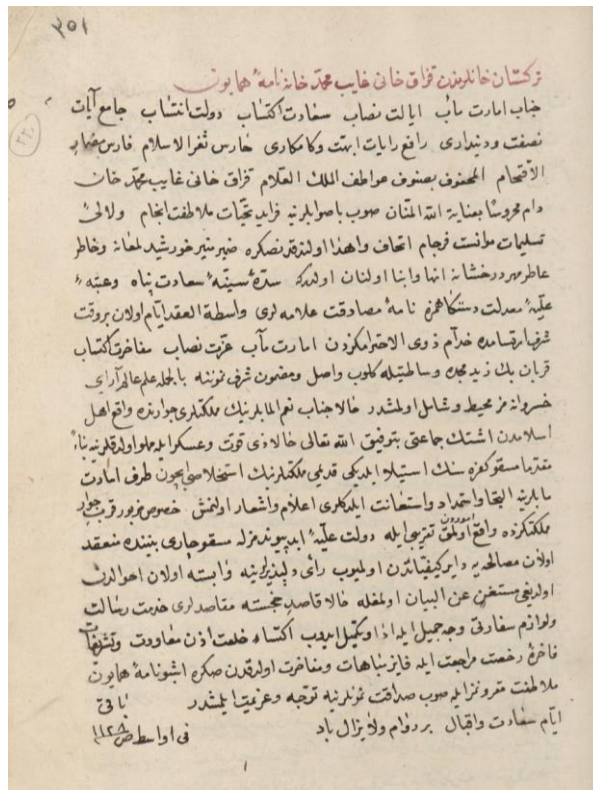
Османлы Сұлтаны III Ахмет Қайып Мұхаммед ханға жіберген ресми хатында: Осман империясының 1711 жылы Прут өзеніндегі шайқастан кейін Османлылар мен

Патшалық Ресей арасында жасалған шарт негізінде Осман империясы мен Ресей патшалығы арасында бейбіт келісімге қол қойылғандығын және бұл келісім негізінде Ресейге (Мәскеу) қарсы соғыс жариялай алмайтындығын баяндайды. Алайда, Қазақ ханы өз қалауынша әрекет жасай алатындығын және Ресей (Мәскеу) патшалығына қарсы соғыс жарияласа, ол оған өз разышылығын білдіретіндігін жеткізген (BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, Nr. 6/ 352) (Сур. 5 архив құжатының түпнұсқасы берілген). Бұл кезеңдерде қазақтар башқұрттарды құтқару өз алдына, қазақ хандығының тәуелсіздігіне қауіп төнген болатын. Бір тараптан Ресей, екінші бір тараптан Қалмақ хандарының үздіксіз шабуылы халықтың әлеуметтік және экономикалық тұрғыдан әлсіреуіне себеп болған болатын.

Османлы сұлтаны III Ахмет Қайып Мұхаммед ханға жолдаған хаты:

[...]Kurban Beg vasıtasıyla tarafımıza bağılılığını bildiren nâmeniz gelmiştir. Sizin memleketiniz civarında vâki ehl-i İslâmdan Aştek (Başkird) cemaatı halen zî-kuvvet ve asker ile memlu olduklarına binaen mukaddema Moskov keferesinin istilâ eylediği kadimmî memleketlerinin istihlâsı için taraf-ı emaret meablarına iltica, istimdad ve istianet eyledikleri îlam ve iş'âr olunmuş. Husus-ı mezbur kurb-i civar-ı memleketenizde vaki umurdan olmak takribi ile devlet-i aliyye-i ebed-peyvendimizle Moskov Çar'ı beyninde münakid alan müsaiâhaya dair keyfiyâtdan olmayıp gönüllerinin istedikleri şekilde hareket etmeleri hususunda serbest bırakılmışlardır. (BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, nr. 6, 352; M. Saray, 2017: 14) (Сур. 5 архив құжатының түпнұсқасы берілген)

Сур. 5. III Ахмет Османлы сұлтанының Түркістан хандықтарынан, Қазақ ханы Қайып Мұхаммед ханға жазған ресми жазбасы. Дереккөз: BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, nr. 6, s. 352.

[Fig.5. An official letter written by Sultan Ahmet III of Osmanli to Kazakh Khan Kayip Muhammad Khan from Turkestan Khanate. BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, nr. 6, 352 p.]

Қазақ және башқұрттар Ресейге қарсы бірігіп әрекет жасауға тырысқанымен, орыс үкіметіне қарсы ортақ жоспар жасалмауы және үш жүз хандары арасындағы өзара келіспеушілік, хандықтың бір орталықтан басқарылмауы Ресейдің жыл өткен сайын өз

территориясын кеңейтуге мүмкіндік туғызды. Орыс патшалығы өз билігін нығайту мақсатында үш жүзді және түрік тілдес халықтарды бір-біріне қарсы пайдаланды. XVIII ғасыр басында Петербургтан Ресей шекара қолбасшыларына жіберілген келесі бұйрықтан көруімізге болады:

... Қалмақтар бізге қарсылық танытса Қырғыздарды оларға қарсы пайдалан, Қырғыз-қазақтар бізге қарсылық танытса, қалмақ пен башқұрттарды оларға қарсы пайдалан. Осылайша, орыс солдаттарын қажет етпей-ақ, Ресей патшалығының билігін соғыссыз мойындайтын болады. Бір-біріне жау болған қалмақтарды, башқұрттарды, қырғыз-қазақтарды осылай басқару керек. (Olcott, 2002, Kesici, 2003: 77–78).

Осы саясат негізінде Ресей патшалығы Түркістан хандықтары арасындағы келіспеушілікті арттыруға барынша күш салып, қалмақтарды қазақтарға, қазақтарды өзбек хандықтарына шабуыл жасату арқылы бір-бірін әлсірету әдістерін қолданды. Қалмақтардың үздіксіз шабуылы хандықтардың экономикалық тұрғыдан әлсіреуіне жол ашты. Бұл әлсіздік Башқұрт және де басқа да Орта Азия территориясындағы Түркістан хандықтарының Ресей билігін өз еркімен мойындауына себеп болды.

1718 жылы қазақ ханы Қайып хан соғыста қаза тапты. Тәуке ханның ұлы Болат Қайып ханның орнына хан болып сайланды. Алайда оның хандығы іс жүзінде іске аспады, қазақ сұлтандары оның хандығын қабылдамады, әрі бағынбады. Нәтижесінде Қазақ хандығы үш хандыққа бөлініп, күші жүздің басы болған Әбілқайыр хан – Ресей патшалығынан, қазақтардың тәуелсіздігін қорғамақ болуға әрекет жасап, сол жылдары Осман империясына жақындай түсуге әрекет жасады. Бұл жөнінде тарихшы З.В. Тоған былай баяндайды: 1741 жылы Әбілхайыр ханның Петербургке келген елшілері түрік елшісін көріп, кіші жүз қазақтарын Ресей патшалығының басқыншылығынан құтқаруын сұрап, Османлы сұлтандығының билігін қабылдауға дайын екенін жеткізіп, Әбілхайыр ханның атынан өтініш жасаған болатын. (Тоған 1981: 175). Алайда, бұл тілектер орындалмады. Осы кезеңнен бастап, Осман империясы мен қазақ хандары арасында ресми байланыстың болғанындығын көрсететін ресми құжат жоқ. Қарым-қатынас болған күнде де, оларға қатысты мәселелер Хиуа мен Бұхара хандары арқылы шешілген болуы мүмкін. Осман империясы Түркістан хандықтарына Ресей қаупі төнген күннен бастап қолдау көрсету саясатын ұстанды, территориялық алшақтық пен Ресейдің қысымы бұған мүмкіндік бермеді. Қазақ хандарының Ресей билігіне мойынсұну құжатында Ресей патшалығының рұқсатынсыз сыртқы саясатта қандай да бір әрекет жасауға ресми түрде тыйым салынды. Осы негізде, Осман империясымен қарым-қатынас жасау патшалық Ресей мүддесіне қарсы әрекет деп бағаланған болатын.

XVIII ғасырда Осман империясы Орта Азия аймағындағы түрік тілдес хандықтарға Ресей патшалығы татапынан келетін қауіп-қатерді қажетінше ескермеді. Хиуа, Бұхар хандықтары да Осман империясынан талай мәрте көмек көрсетуін сұрап, ресми хат жібергендігін мұрағат құжаттары дәлел бола алады. Османлының бұл хандықтарға берген жауабы Орта Азиядағы Түркістан хандықтарының бірлесіп қимылдап, үлкен күш болып бірігуіне кеңес берумен ғана шектелгенін көруімізге болады. Османлы сұлтанының бұлай жауап беруге де бірнеше саяси себебі бар болатын. Бұл кезеңде Осман империясы дамудың жаңа сатысына көшкен Батыс елдерімен қарым-қатынасы қиындап, негізгі саясаты Жерорта теңізі мен Европа елдеріне бағытталған болатын. Бұл саяси кезеңде бірнеше мәрте қалмақ шабулдарынан әлсіреген, бір орталықтан басқарылмаған қазақ хандықтарының экономикалық жағынан дамыған, қару-жарақ тұрғысынан күшейген Ресейдің билігін өз еркімен мойындауға мәжбүр болды.

Бұл жағдайды Орта Азиядағы түрік тарихын зерттеуші Түркиялық ғалым, тарихшы Мехмет Сарай өзінің “*Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775–1875)*” (Орыс басқыншылығы

дәуіріндегі Османлы мемлекеті мен Түркістан хандықтары арасындағы қарым-қатынастар 1775–1875 жж.) атты еңбегінде төмендегідей баяндайды: «XVIII. Ғ. Түркістанда құрылған хандықтардың экономикалық және мәдени жағдайы өте төмен деңгейде болды. Оның ең үлкен себебі, XVI ғ. бастап, Европамен Азияны, Батыспен Шығысты байланыстырып жатқан сауда жолының жабылуы үлкен ықпал етті. Қытай мен Үндістан тауарларын Қара теңіз бен Жерорта теңізі порттарына тасымалдаудан үлкен қаржылық пайдаға қол жеткізіп, әр түрлі мәдениетпен байланыстырып тұрған сауда жолының жабылуы, халықтың кедейленуіне, Түркістан хандықтарының мәдениет пен өркениет дамуынан тыс қалуына кері әсерін тигізген болатын. Бұл саяси жағдай тек экономикалық тұрғыдан ғана емес, көп ұзамай Түркістанның әскери, қару-жарақ құралдарының жеткіліксіздігіне де әсер етіп, әсіресе сол заманға сай батыстық жаңа технологиямен жасалған соғыс қаруы жағынан артта қалуына себеп болды. Сондай-ақ, Түркістан хандықтары Осман империясының өзара бірігіп, Ресейге қарсы тұрындар деген ескертулеріне қарамастан, қазақ және өзбек хандықтары өз арасындағы келіспеушілік, хандық пен жерге талас одан сайын әлсіреулеріне жол ашты. Түркістан хандықтарының осы саяси жағдайы экономикалық және әскери жағынан өте жоғары деңгейде дамыған Ресей патшалығының билігін оңай мойындауына алып келген болатын (Saray, 2017: 2)

Қорытынды. Зерттеу барысында XVIII ғасырдағы қазақ хандығының тарихы жаңа деректермен толықтырылды. Осман империясы мен қазақ хандығы арасындағы ресми қарым-қатынастың болғандығын айқындайтын бұл құжат қазақ хандығы тарихын терең зерттеуге және халықаралық тарихқа жаңа көзқараспен қарауға мүмкіндік береді. Тарихи құжатта XVIII ғасырдағы қазақ хандығына көрші мемлекеттер арасындағы саяси мәселелер туралы жан-жақты ақпарат берілген. Ресми хаттың мазмұнында қазақ хандықтары мен Осман империясы арасындағы қарым-қатынас қалмақ-қазақ шапқыншылығына байланысты басталып, Ресей басқыншылығына қарсы жалғасын тапқанын көруімізге болады. Қалмақ басшыларының Османлы империясы мен патшалық Ресей билігін қатар мойындауы арқылы, өз территориясын кеңейтуге күш салғандығы және қазақтар мен қалмақтар арасындағы қақтығыстар туралы анықтама берілген. Сондай-ақ, Ресейдің отарлық саясатына қарсы күш біріктіріді сұраған Қазақ ханы Қайып Мұхаммедтің Османлы сұлтанына жасаған ұсыныстары туралы да мәлімет алуға болады.

Зерттеу деректері көрсеткендей, бұл кезеңде қазақ және Осман империясы арасында белсенді саяси және дипломатиялық қарым-қатынастың орнамағанын және бұған әсер еткен бірнеше тарихи себептер бар екендігін көруімізге болады. Бірінші себеп, екі мемлекеттің аумақтық шекарасының алшақтығы мен сол кезеңдегі саяси оқиғаларға байланысты көлік құралдарының жеткіліксіздігі болса, екінші себеп: Османлы сұлтанының Иран мен Ресей арасындағы саяси келісімдері мен Ресей патшалығының отаршыл саясаты өз ықпалын тигізбей қоймады. Бұл мемлекеттердің Осман империясымен жасаған келісім шарттары арасындағы қайшылық қазақ хандығының Османлы сұлтандығымен саяси, әскери, сауда және мәдени қарым-қатынастардың жоғары деңгейде орнамауына себеп болды. Сонымен қатар, Түркістан хандықтары арасындағы өзара билік пен жерге таластың бар екенін хабардар болған Османлы сұлтанының Түркістан хандықтарына деген сенімі азаяды. Архив деректерінде Осман сұлтанының қазақ ханына берген жауабында Орта Азиядағы түркі тілдес хандықтардың өзара бірігуін, Ресей патшалығына қарсы күш біріктіруін ұсынғанын көруімізге болады. Осман сұлтанының бұл ұсынысы орындалмады, хандықтар арасындағы өзара келіспеушілік бірігуге мүмкіндік бермеді. Бұл тарихи оқиға да, Осман империясының көмек көрсетуге деген ниетінің төмендеуіне себеп болды.

Қазақ хандығының, жалпы Түркістан хандықтарының патшалық орыс шапқыншылығынан қорғана алмауының көптеген себептері бар. Солардың ішіндегі ең маңыздысы хандықтың бір орталықтан басқарылмауы, Өзбек хандықтарын ескепке алмағанда, қазақ хандығының өзі үш хандыққа бөліп басқарылған болатын. Түрік хандықтарының тақ үшін болған үздіксіз күресінің салдарынан Орта Азия жеріндегі хандықтар күн өткен сайын әлсіреп, Ресей билігін өз еріктерімен қабылдауға шешім қабылдаған болатын.

Бұл тарихи құжат Осман империясы мен қазақ хандығы арасындағы алғашқы және соңғы ресми байланыс құжаты болғандығын көрсетеді. XVIII ғасырдың II жартысы мен XIX жылдың басында қазақ территориясының Ресей патшалығының құрамына өтуімен бұл байланыстар ресми түрде қатаң бақылауға алынып, қазақ хандығының барлық сыртқы және ішкі саяси қарым-қатынастары орыс әкімшілігінің назарында болғанын аңғаруға болады. Ресейдің Орта Азиядағы Түркістан хандықтарын жаулап алуы, Осман империясы арасындағы дәстүрлі байланыстардың толықтай тоқтауына негіз болды.

Дереккөздер

- Османлы мұрағаттары - Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Nâme-i Hümâyûn Defteri, 6, 520
 BOA. Nâme-i Hümâyûn Defteri, 6, 201-202
 BOA, Name-i Hümayun Defteri, 6, 185
 BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, 6, 184
 BOA. Nâme-i Hümâyûn Defteri, 6, 351
 BOA. Nâme-i Hümayun Defteri, 6, 352
 BAO. Nâme-i Hümâyûn Defteri, nr. 6, 520

Әдебиеттер

- Казахстан, 2005 — Кайып // Казахстан. Национальная энциклопедия. Алматы: Қазақ энциклопедиясы. 2005. Т. III.
- Қасымбаев, 1993 — Қасымбаев. С. Жоңғар-Қазақ тартысындағы саяси және әскери мәселелер. Қазақ тарихы журналы. № 2, 1993.
- Andican, 2009 — Andican. A Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya. Istanbul: Doğan Egmont Yayıncılık. I. Baskı. 2009.
- Belgelerle, 2005 — Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 70. 2005.
- Donnelly, 1968 — Donnelly, A.S. The Russian Conquest of Bashkiria (1552-1740), Londra, 1968.
- Hayit, 1995 — Hayit. B. Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995
- History, 2011 — History of Central Asia in Ottoman Documents. Volume I. Political and diplomatic relations 2011. Samarkand: IICAS, STA. Hizmetli, S. 2011.
- Kesici, 2003 — Kesici. K. Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan, I. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 2003
- Nahide, 2008 — Nahide Ş. Kazak (Tarihi ve Araştırmaları). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Olcott, 2002 — Olcott M. B. Kazakhstan: Unfulfilled Promise. Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.S., 2002
- Saray, 1990 — Saray M. Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875), İstanbul, 1990.
- Saray, 1993 — Saray M. Kazak Türkleri Tarihi “Kazakların Uyanışı”. İstanbul: Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş. 1993
- Saray, 2017 — Saray M. Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875). 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.

Silahdar, 1947 — Silahdar M. Silahdar Harihi – On Yedinci Asır Saray Hayatı. Ankara: Akba Kitabevi. 1947

Saray, 2014 — Saray M. Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 3. Baskı. 2014

Togan, 1981 — Togan Z. V. Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi. Cilt I. Batı ve Kuzey Türkistan. 2. Baskı. İstanbul, 1981.

References

Andican, 2009 — Andican. A Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya [Turkey and Central Asia from the Ottoman Empire to the Present]. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık. I. Baskı., 2009. (In Turk.).

Belgelerle, 2005 — Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI–XX. Yüzyıllar) [Ottoman-Turkestan Relations with Documents (XVI–XX. Centuries)]. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 70. 2005. (In Turk.).

Donnelly, 1968 — Donnelly, A.S. The Russian Conquest of Bashkiria (1552–1740). Londra, 1968.

Hayit, 1995 — Hayit B. Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi [History of National Struggles of Turkestan States]. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995. (In Turk.).

History, 2011 — History of Central Asia in Ottoman Documents. Volume I. Political and diplomatic relations 2011. Samarkand: IICAS, STA. Hizmetli, 2011 p.

Kasymbayev, 1993 — Kasymbayev S. Jongar-Kazak tartısındagy sayasi zane askeri meseleler [Political and military issues in the Dzungar-Kazakh conflict]. *Journal of the history of Kazakhstan*. №2, 1993. (In Kaz.).

Kazakhstan, 2005 — Kazakhstan. National Encyclopedia. Almaty: Kazak Enssiklopediyasi. Vol. III. 2005. (In Russ.).

Kesiki, 2003 — Kesici K. Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan [Yesterday, Today and Target in Kazakhstan]. I. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 2003. (In Turk.).

Nahide, 2008 — Nahide S. Kazak (Tarihi ve Araştırmaları) [Kazakh (History and Research)]. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. (In Turk.).

Olcott, 2002 — Olcott M. B. Kazakhstan: Unfulfilled Promise. Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.S. 2002.

Saray, 1990 — Saray M. Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875) [Political Relations Between the Ottoman Empire and the Turkestan Khanates], İstanbul, 1990. (In Turk.).

Saray, 1993 — Saray M. Kazak Türkleri Tarihi “Kazakların Uyanışı” [History of Kazakh Turks "Awakening of Kazakhs"]. İstanbul: Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş. 1993. (In Turk.).

Saray, 2017 — Saray M. Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775–1875) [Political Relations Between the Ottoman Empire and the Turkestan Khanates]. 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017. (In Turk.).

Silahdar, 1947 — Silahdar M. Harihi – On Yedinci Asır Saray Hayatı [Weapons History – Seventeenth Century Palace Life]. Ankara: Akba Kitabevi. 1947. (In Turk.).

Saray, 2014 — Saray M. Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi [History of New Turkish Republics]. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 3. Baskı. 2014. (In Turk.).

Togan, 1981 — Togan Z. V. Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi [Turkili (Turkistan) and Its Recent History]. Cilt I. Batı ve Kuzey Türkistan. 2. Baskı. İstanbul, 1981. (In Turk.).

ОТАН ТАРИХЫ. 2024 № 27 (1)

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

Тухтаева М.С. (Узбекистан) РЕНЕССАНС И ОБРАЗ ЦАРИЦЫ ТОМИРИС.....	5
Оспанова А.К. ҚАЙЫП МҰХАММЕД ХАННЫҢ ОСМАН ИМПЕРИЯСЫНА ЖАЗҒАН ХАТТАРЫНА ОСМАНЛЫ АРХИВ ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ ТАЛДАУ (XVIII ғ.).....	21
Қартова З.К., Көмеков Б.Е., Әлібай Е.А. ҚАЗАҚ БИЛЕУШІЛЕРІ ТӘУЕКЕЛІ МЕН ТҮРСЫН МҰХАММЕД ЖАРЛЫҚТАРЫНЫҢ ДЕРЕКТАНУЛЫҚ ЗЕРТТЕУІ.....	34
Кuanbay O. THE MAIN PRINCIPLES AND COURSES OF TAUKE KHAN'S FOREIGN AND INTERNAL POLICIES, AND THE CORE TENETS OF THE LEGAL CODE "ZHETI ZHARGY".....	48
Бейсембаева А.Р. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XV-ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XVIII ВВ.).....	65
Zhumatay S. THE COMPLICATION OF KAZAKH-DZUNGARIAN RELATIONS IN THE 20S OF THE XVIII CENTURY.....	79
Шашаев Ә.Қ., Мақсұтова А.А., Досқараева А.А. ӘБІЛҚАЙЫР ХАННЫҢ РЕСЕЙ БИЛГІМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	92
Беркінбаев О.У. XVIII ҒАСЫРДЫҢ ОРТАСЫНДАҒЫ ӘМІРСАНА КӨТЕРІЛІСІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ЖАСАҚТАРЫ.....	105
Алимова Д. (Узбекистан) ТРИ ШТРИХА К ИСТОРИИ ПАЛОМНИЧЕСТВА ИЗ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ К СВЯТЫНЯМ МЕККИ (вторая половина XIX – начало XX вв.).....	117
Мұхатова О.Х., Оразов Р.Е. ОРЫНБОР ЕРЛЕР ГИМНАЗИЯСЫ ЖӘНЕ АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІ.....	132
Рахымқұлов Д.А. БЕКБОЛАТ ӘШЕКЕЙҰЛЫ БАСТАҒАН ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІС (XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫ. ЖЕТІСУ ӨЛКЕСІ).....	150
Ratkhiddinov R.K. (Узбекистан) HISTORY OF THE HEALTH CARE SYSTEM OF THE COUNTRY OF TURKESTAN IN THE YEARS 1917-1924: AS IN THE EXAMPLE OF FERGANA PROVINCE.....	172
Аяган Б.Г., Маликова С.З. ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МАГЖАНА ЖУМАБАЕВА В ПЕТРОПАВЛОВСКЕ В 1918-1921 ГОДЫ (ПО ДАННЫМ АРХИВОВ И ВОСПОМИНАНИЯМ СОВРЕМЕННИКОВ).....	180
Рыскулов Т.А. ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИСКАНДЕРА ЖОЛАМАНОВА – ПЕРВОГО КАЗАХСКОГО НАРКОМА КЫРГЫЗСТАНА В 1920-1930-Х ГГ.....	198
Абуов Н.А., Картова З.К. ИСТОРИЯ МИГРАЦИЙ НЕМЦЕВ В КАЗАХСТАН В XX ВЕКЕ: ВЛИЯНИЕ НА ЭТНИЧНОСТЬ И ГРАЖДАНСКУЮ ИДЕНТИЧНОСТЬ.....	213
Rysbekov T.Z., Rysbekova S.T., Shintimirova V.G. HISTORICAL PERSONALISTICS OF KAZAKHSTAN AND ACADEMICIAN R.V. SULEIMENOV.....	230
АРХЕОЛОГИЯ / ЭТНОГРАФИЯ / ЭПИГРАФИКА	
Қасенали А.Е., Қасенова А.Д., Дүйсенбай Д.Б. САРЫОБА АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ КЕШЕНІНДЕГІ ҚЫПШАҚ УАҚЫТЫНЫҢ ҒИБАДАТХАНАСЫ.....	248
Сейітханұлы Ш. (Монголия), Жанықұлов Н. ҚАЗАҚ РУ-ТАЙПАЛАРЫНЫҢ ТАҢБАЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЭПИГРАФИКАЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ЗЕРДЕЛЕУ.....	263

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.
